

EBÛ MÛSÂ EL-MEDÎNÎ'NİN HAYATI (ö. 581/1185) VE el-MECMÛ'U' L-MUGÎS İSİMLİ ESERİNDE GARÎB KELİMELERİ AÇIKLAMA METODU

ABÛ MUSA AL-MADÎNÎ'S LIFE (d. 581/1185) AND STRANGE WORDS DESCRIPTION METHOD IN THE WORK CALLED AL-MAJMÛ'U'L-MUGÎS

MUHAMMED AKDOĞAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ. İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ, İSLÂMÎ İLİMLER FAKÜLTESİ, HADİS ANABİLİMDALI

el-hadimi@hotmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-0314-0095>

 <http://dx.doi.org/10.29228/k7auifd.10.12>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types
Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received
2 Ocak / January 2019

Kabul Tarihi / Accepted
24 Mayıs / May 2019

Yayın Tarihi / Published
Haziran / June 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season
Haziran / June

Atıf / Cite as Akdoğan, Muhammed, "Ebû Mûsâ El-Medînî'nin Hayatı (ö. 581/1185) ve El-Mecmû' u'l-Mugîs isimli Eserinde Garîb Kelimeleri Açıklama Metodu [Abû Musa Al-Madînî's Life (d. 581/1185) And Strange Words Description Method In The Work Called Al-Majmû'u'l-mugîs]". Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology 6/10 (Haziran/June 2018): 315-342.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Kilis, 79000 Turkey. All rights reserved.
For Permissions

ilahiyyatdergisi@kilis.edu.tr

EBÛ MÛSÂ EL-MEDİNÎ'NİN HAYATI (ö. 581/1185) VE *el-MECMÛ'U'L-MUGÛS* İSİMLİ ESERİNDE GARİB KELİMELERİ AÇIKLAMA METODU

Öz

Ebû Mûsâ el-Medînî, siyâsî karışıklıkların yaşandığı bir dönemde İsfahan'da doğmuştur. Yaşadığı bölgedeki siyâsî kargaşaya rağmen o, kendisini hadis ve Arapça'da oldukça iyi şekilde yetiştirebilmiştir. Bu durum, *el-Mecmû'u'l-muğis* isimli eserin de anlaşılmalıdır.

Çok erken yaşlarda babasının teşvikiyle ilim talep etmeye başlayan Ebû Mûsâ el-Medînî, Ebû Zekeriyâ İbn Mende (ö. 512/1119), Muhammed b. Tâhir el-Makdisî (ö. 507/1113), Ebû Mansûr Muhammed b. 'Abdullah b. Mendûye (ö. 507/1113), Ebu'l-Kâsım İsmâil b. Muhammed et-Teymî (ö. 535/1141) gibi önemli âlimlerin rehberliğinde yetişmiştir. O, eğitimini tamamladıktan sonra *el-Ensâb* sahibi Ebû Sa'd Sem'ânî (ö. 562/1166), Ebû Bekr el-Hâzîmî (ö. 584/1188), Ebû Muhammed 'Abdülganî b. 'Abdülvâhid el-Cemmâilî (ö. 600/1203), Ebû Muhammed 'Abdülkâdir b. 'Abdullah er-Ruhâvî (ö. 612/1215) gibi önemli şahsiyetlerin yetişmesine katkı sağlamıştır.

Hadis ilminde otorite kabul edilen Ebû Mûsâ el-Medînî, Kur'an ve hadislerin metinlerindeki kelimelerin vuzûha kavuşması amacıyla *el-Mecmû'u'l-muğis* isimli önemli eserini yazmıştır. Garibu'l-hadis alanında kendisinden sonra başka bir eser yazıldığı bilinmeyen İbnü'l-Esir'in (ö. 606/1210) *en-Nihâye fi ğaribi'l-hadis* isimli eserinin temel kaynaklarından biri olması, kitabının değerini göstermesi bakımından yeterlidir. Eserin telifinde onun pek çok âlimden istifade etmesi ve kelimeler hakkında derli toplu bilgi vermesi kitabın diğer kayda değer bir özelliğidir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Ebû Mûsâ el-Medînî, İsfahan, Garib hadis, el-Mecmû'u'l-muğis.

ABÛ MUSA AL-MADİNÎ'S LIFE (d. 581/1185) AND STRANGE WORDS DESCRIPTION METHOD IN THE WORK CALLED AL-MAJMÛ'U'L-MUGÛS

Abstract

Abû Mûsâ al-Madînî was born in Isfahan at a time when political turmoil was taking place. Despite political turmoil in his region, he has educated himself very well in Hadith and Arabic. This can be recognized from his work *al-Majmû'u al-Muğis*. At a very early age Abû Mûsâ al-Madînî, who began to demand knowledge with the encouragement of his father, grew up under the guidance of eminent scholars such as Ebû Mûsâ al-Madînî, Abû Zakariyâ bin Manda (d. 512/1119), Muhammed bin Tâhir al-Makdisî (d. 507/1113), Abû Mansûr Muhammed b. 'Abdullah İbn Mandûya (d. 507/1113), Abû al-Kâsım İsmâil b. Muhammed al-Taymî (d. 535/1141). After finishing his studies, he contributed improvement of important scholars like Abû Sa'd Sam'ânî (d. 562/1166), Abû Bakr al-Hazîmî (d. 584/1188), Abû Muhammad Abd al-Ghanî bin Abdulwahid al-Jammaîlî (d. 600/1203), Abû Muhammed Abdulkadir bin Abdullah al-Ruhawî (d. 612/1215).

Abû Mûsâ al-Madînî, who was recognized as the authority in the science of hadith, wrote the important work *al-Majmû'u al-Muğis* in order to clarify the words encountered in the texts of the Qur'an and Hadiths. Since it's one of the main sources of Ibn al Athir's *al-Nihâya fi Garib al-Hadith*, which is the only work in the field of Garibu'l-hadith, it is enough to show the importance of his book. Another notable feature of the book is that it makes use of many scholars in the work and gives ordered information about the words.

Keywords: Hadith, Abû Mûsâ al-Madînî, Isfahân, Gharib al-hadith, al-Majmû'u al-Muğis.

GİRİŞ

İsfahan¹, Hz. Ömer'in hilâfeti döneminde 23/644 tarihinde Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662-3) tarafından fethedilmiştir. Fethin ardından pek çok sahâbiyi takiben tâbiün, tebeu't-tâbiün ile diğer tabakalarda yer alan kişiler de bu şehre gelerek rivâyet ilimlerinin ilerlemesine ve gelişmesine büyük katkı sağlamışlardır. Bu kişilerin faaliyetleriyle İsfahan'da Hadîs, Kelâm, Fıkıh, Tefsîr, Kıraât, Tasavvuf gibi alanlarda çok sayıda âlim yetişmiştir.² Bu âlimler hakkında Türkiye'de hem tez hem de makale olarak çok az ilmî çalışma yapılmıştır.³ Dolayısıyla Müslümanlar'ın ilk fetihleri arasında yer alan İsfahan gibi meşhur bir ilim, kültür ve medeniyet merkezinde yetişmiş bir âlim hakkında çalışma yapılarak şehrin Hadîs İlmi'ndeki önemi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla **Ebû Mûsâ el-Medînî** diye bilinen Muhammed b. Ömer b. Ahmed eş-Şâfi el-İsfahânî (ö. 581/1185) ve Garibu'l-Hadîs ilmiyle alakalı *el-Mecmû'u'l-muğîs fi ğarîbeyi'l-Kur'ân ve'l-Hadîs* isimli eserini bir makale çerçevesinde çalışılmıştır. Onun hakkında dünyada ve Türkiye'de müstakil bir araştırma tespit edilememekle birlikte *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* gibi bazı ansiklopediler ile onun eserlerini tahkik edenler tarafından hazırlanan mukaddimelerde tercüme-i halinden bahsedilmiştir. Bu araştırmaların bir kısmında, müellifler tarafından onun Hadîs İlmi'ndeki konumu hakkında genel olarak bilgi verilmiş ancak hadîslerde geçen garîb lafızları açıklama usûlü hakkında yeterli miktarda bilgi vermemişlerdir. Bu münasebetle, Ebû Mûsâ el-Medînî ve eseri konu olarak seçilmiştir. Makale dört başlık altında ele alınmış olup ilkinde onun yaşadığı dönem hakkında, ikincisinde hayatı, üçüncüsünde ilmî kişiliği ve son bölümde ise onun *el-Mecmû'u'l-muğîs* isimli eserinden hareketle burada yaptığı faaliyetleri incelenmiştir. Onun Hadîs İlmi'ndeki yerinin tam olarak anlaşılabilmesi için hocaları, talebeleri ve ilmî kişiliği araştırılmış ve bu konular hakkında yeterli miktarda bilgi verilmiştir.

1. YAŞADIĞI DÖNEME GENEL BİR BAKIŞ

Kişilerin yaşadıkları zamandan ayrı düşünülemezceği bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla zamanın insan üzerindeki etkisi yadsınamaz. İsfahan şe-

¹ Osman G. Özgüdenli, "İsfahan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 22: 497-504.

² Bilgi için bk. Muhammed Akdoğan, *İsfahan'da Hadîsçilik* (İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017), 32-269.

³ Bilgi için bk. Muhammed Akdoğan, "Kıvâmu's-Sünne et-Teymî ve Hadîs İlmi'ndeki Yeri (ö. 535/1141)", *İslâmî Araştırmalar* 28/2 (2017): 185-6.

hir yönetiminin, Selçuklular'ın eline geçmeden önceki zamanlarda sık sık değişmesi münasebetiyle merkezî otorite burada yerleşmemiştir. Yönetim boşluğunu fark eden Tuğrul Bey yaklaşık bir sene süren uzun bir kuşatmanın ardından 443/1051 senesinin Muharrem ayında şehri fethetmiştir.⁴ Tuğrul Bey'den sonra Büyük Selçuklu tahtına çıkan Alparslan (456-464/1064-1072) ve Melikşah (464-485/1072-1092) dönemlerinde de İsfahan'ın yönetiminde bir boşluk meydana gelmemiştir. Ancak 485/1092 senesinde Melikşah'ın aniden ölmesi, devlet yönetiminde bir istikrarsızlık meydana getirmiştir. Onun vefatından önce veliaht olarak oğlu Berkyaruk'u (485-497/1092-1104) vasiyet etmesine rağmen Melikşah'ın eşi Terken Hatun (ö. 487/1094) kendi oğlu Mahmûd'un (511-525/1118-1131) sultan olması için oldukça çaba sarfetmiştir. Bu sebeple iki taraf taht mücadelesi baş göstermiş ve savaş kaçınılmaz bir hale gelmiştir. Neticede iki ordu Burücird'de karşı karşıya gelmiş ve savaşı Sultan Berkyaruk kazanmıştır. Yapılan anlaşmaya göre İsfahan ve Fars Mahmûd'a, diğer şehirler ise Berkyaruk'a bırakılmıştır.⁵ Muhammed Tapar'ın oğlu Mahmûd 511/1117 senesinde İsfahan'da Irak Selçuklular'ının tahtına çıkarılmıştır. O, tahta çıktığı günden öldüğü tarih olan 511/1117'e kadar iç meseleler ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Irak Selçuklular'ının başşehri olan İsfahan, doğudaki işlerin öne çıkması sebebiyle eski önemini yitirmiş ve II. Tuğrul zamanında başkent buradan Hemedân'a nakledilmiştir.⁶ Ebû Mûsâ el-Medîni'nin doğumundan ölümüne kadar geçen süre zarfında Irak Selçuklular'ının hüküm sürdüğü bu zaman diliminde sırasıyla Dâvûd (525-526), I. Tuğrul, (526-529), Mes'ûd (529-547), III. Melikşâh (547-548), II. Muhammed (548-554), Süleymân Şâh (554-556), Arslanşâh (556-572) ve II. Tuğrul (572-590) tahta çıkmıştır.⁷ İktidarda kalma sürelerinden de anlaşılacağı üzere bu sultanların döneminde devletin merkezî otoritesi zayıflamıştır. Öte yandan bu süre zarfında ve sonrasında şehirde Bâtinîler'in faaliyetinin devam ettiği ve yönetimleri zor durumlara düşürdükleri bilinmektedir.⁸

Ebû Mûsâ el-Medîni'yle aynı asırda İsfahanlı Ebû Zekeriyâ İbn Mende (ö. 512/1119), Kıvâmu's-Sünne et-Teymî (ö. 535/1141) ve Ebû Tâhir es-

⁴ Ebu'l-Hasan 'İzzeddin 'Alî b. Muhammed b. 'Abdülkerim İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, thk. Ebu'l-Fidâ 'Abdullah el-Kâdî (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987/1407), 8: 258, 293.

⁵ Abdülkerim Özaydın, "Berkyaruk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 514-6; Tuba Yüksel, *Selçuklu Başkenti İsfahan* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2013), 7.

⁶ Özaydın, "İsfahan", 22: 499-500.

⁷ Faruk Sümer, "Irak Selçukluları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 36: 387.

⁸ Özaydın, "İsfahan", 22: 499-500.

Silefi (ö. 576/1180) gibi Hadîs İlmî'nde otorite âlimler yanında tarihçi ve edîb İmâdüddîn el-İsfahânî (ö. 597/1201) gibi ilim adamları da İsfahan'ın ilim merkezi haline gelmesine katkı sağlamıştır. Bu âlimlerden et-Teymî, *el-Hicce fî beyâni'l-mahacce ve şerhu akîdeti Ehli's-Sünne* adlı eserini Ehl-i Sünnet Akidesini kuvvetlendirmek amacıyla yazmıştır. Ayrıca o, insanlara iyiliği emretmek ve onları kötülükten sakındırmak amacıyla da *et-Terğîb ve't-terhîb* isimli çalışmasını tasnîf etmiştir. Bahis konusu diğer âlimlerde hadîsin birçok konusuyla ilgili pekçok önemli eser telif etmişlerdir.⁹

2. HAYATI

Tam adı Ebû Mûsâ Muhammed b. Ömer b. Ahmed eş-Şâfiî el-Medînî'dir. İsfahan asıllı olup 501/1108 senesinde burada doğmuştur.¹⁰ Medînetü İsfahan'a nispetle Medînî, Şâfiî mezhebine müntesip olması münasebetiyle Şâfiî olarak nisbelenen Ebû Mûsâ el-Medînî¹¹, babasının ilme teşvik etmesiyle erken yaşlarda Ebû Nu'aym'ın (ö. 430/1038) öğrencilerinden olmuş, diğer hadîs hocalarından hadîs naklinde bulunmuş ve bu ilimde kendini geliştirmiştir.¹² Nitekim henüz iki yaşındayken Ebû Sa'îd el-Mutarriız'den (ö. 503/1109) hadîs dinlediği bilinen¹³ Ebû Mûsâ el-Medînî, 581/1185 senesinde İsfahan'da vefat etmiştir.¹⁴

⁹ Bilgi için bk. Muhammed Akdoğan, "Kıvâmu's-Sünne et-Teymî ve Hadîs İlmî'ndeki Yeri (ö. 535/1141)", 195-7, "Ebû Zekeriyâ İbn Mende ve Hadîs İlmî'ndeki Yeri (ö. 512/1119)", *İtobiad Dergisi* 6/3 (2017): 2065-6, "Ebû Tâhir es-Silefi ve Hadîs İlmî'ndeki Yeri (ö. 576/1180)", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/2 (2018): 350-4.

¹⁰ Ebû 'Abdullah Muhammed b. Saîd ibn'ü'd-Dübeysi, *Zeylu Târihi Medîneti's-Selâm*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrût: Dâru Garbi'l-İslâmî, 1427/2006), 1: 463, 466; Ebû 'Abdullah Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân ez-Zehabi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâût ve Ekrem el-Bûşî (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1982/1402), 21: 152, *el-Muhtasârü'l-muhtac ileyh min târihi'l-hâfız Ebû 'Abdullah Muhammed b. Saîd ed-Dübeysi*, (Bağdat: Matbatu'l-Mearif, 1951/1371), 1: 83, *Tezkiratu'l-huffâz*, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 4: 1334 (190); 'Abdülvehhâb b. 'Alî b. 'Abdülkâfi es-Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhi ve 'Abdülfettâh Muhammed el-Hulvî (Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1964/1383), 6: 160; Muhyiddin İbnü'n-Neccâr, *el-Müstefâd min Zeyl Târihi Bağdâd*, thk. Muhammed Mevlüd Halef ve Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1406/1986), 119, 121; Ebu'l-'Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, thk. İhsân 'Abbâs (Beyrût: Dâru Sâdir, 1978/1398), 4: 286; Babanzâde Bağdâtlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin esmâi'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, (Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 2: 100; Ebû Bekr Muinuddin Muhammed b. 'Abdülgani b. Ebî Bekr İbn Nukta el-Bağdâdî, *Kitâbu't-takyid li ma'rifeti'r-ruvât ve's-sünen ve'l-mesânid*, (Hindistan: Vizâretü'l-Mearif ve Şu'ni's-Sekafiyye, 1983/1403), 1: 78; İbn Kâdi Şühbe Ebu's-Sıdk Takıyyuddin Ebû Bekr b. Ahmed, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, (Haydarâbâd: Matbaatu Meclisi Dâireti'l-Mearifil-'Osmâniyye, 1978/1398), 2: 50; 'Abdürrahim b. el-Hasen b. 'Alî el-Ümevi el-İsnevî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987), 2: 238.

¹¹ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 4: 286.

¹² Zehebi, *es-Siyer*, 21: 152.

¹³ Zehebi, *Tezkiratu'l-huffâz*, 4: 1334.

¹⁴ Dübeysi, *ez-Zeyl*, 1: 466; Zehebi, *es-Siyer*, 21: 157, *el-Muhtasârü'l-muhtac*, 1: 85, *Tezkiratu'l-huffâz*, 4: 1336, *el-İber fî haberi men ğaber*, thk. Muhammed Saîd b. Besyûni Zağlûl (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985/1408), 3: 84; Ebu's-Safâ Selâhaddin Halil b. 'İzzuddin Aybeg b. 'Abdullah Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâût ve Türki Mustafâ (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000/1420), 4: 174; Ebû Hafz Zeynuddin Ömer b. Muzaffer b. Ömer İbnu'l-Verdi, *Târihu İbni'l-Verdi*, (Bulak:

Hüseyn b. Yevhân el-Bâverî (ö. 587/1191) onun vefatı hakkında şöyle bir olay nakletmiştir: Bâverî Hân'da bulunduğu sırada birisi ona gördüğü rüyanın yorumunu sormuştur. Adam rüyasında Rasûlullah'ın vefat ettiğini haber verince o, eğer rüyan sâdık ise zamanının biricigi olan bir imamın öldüğünü ifade etmiştir. O, bu durumun Şâfiî (ö. 204/820), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) ve Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) vefatında da gerçekleştiğine dikkat çekmiştir. Kısa bir süre sonra Ebû Mûsâ el-Medîni'nin vefat haberi ulaşmıştır.¹⁵ Böylelikle zamanının Hadîs İlmî'ndeki imamının kim olduğu vuzuha kavuşmuş olmaktadır.

Yine onun cenazesinin defni sırasındaki şu olay da dikkat çekicidir. 'Abdullah b. Muhammed el-Hucendî (ö. ?) onun defni sırasında insanların mezardan ayrılmak istemediklerini ancak kuvvetli yağmur sebebiyle dağılmak zorunda kaldıklarını ifade ederek onun insanların gözündeki değerine vurgu yapmıştır. Nitekim imlâ meclisinin birisinde Ebû Mûsâ el-Medîni konuyu destekleyen şu sözü zikretmiştir:

"Allah, kendi katında bir değeri olan kişinin bağışlanmasına işaret olarak onun ölüm gününde bulutları gönderir."¹⁶

3. İLMÎ KİŞİLİĞİ

3.1. Hocaları

İslâmî ilimler geleneğinde talebeler, hadîsileri hocadan almaya gayret göstermişlerdir. Ebû Mûsâ el-Medîni de bu kapsamda aralarında İsfahanlı âlimlerin de bulunduğu 300'den fazla hocadan hadîs naklinde bulunmuştur. Bunlar arasında Ebû Sa'îd Muhammed b. Muhammed el-Mutarriş (ö. 503/1109), Ebû Gâlib Ahmed b. 'Abbâs b. Kûşîz (ö. 505/1111), Ebû Bekr 'Abdülcebbar b. 'Ubeydullah ed-Dellâl (ö. 506/1112), Muhammed b. Tâhir el-Makdisî el-Cemmâilî (ö. 507/1113), Hâfız Ebu'l-Hayr 'Abdullah b. Merzûk el-Herevî (ö. 507/1113), Ebû Mansûr Muhammed b. 'Abdullah b. Mendûye (ö. 507/1113), Hibetullâh b. Hasan el-Eberkühî (ö. 508/1114), Ebû Zekeriyâ İbn Mende (ö. 512/1119)¹⁷, 'Abdülvâhid b. Muhammed es-Sabbâğ

Matbaatu Bulak, 1285), 2: 95; Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, 6: 163; İbnü'n-Neccâr, *el-Müstefâd*, 121; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 4: 286; Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, nşr. Gotthelf Bergstraesser (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İslâmiyye, 2008), 2: 190; İbn Nukta, *et-Takyîd*, 1: 78; İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, 2: 51; Ebû Şâme el-Makdisî Ebu'l-Kâsim Şehâbeddîn 'Abdurrahmân, *Kitâbu'r-ravzateyn fi ahbâri'd-devleteyn*, thk. İbrâhîm Şemsuddîn (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002/1422), 2: 161; İbnü'd-Dübeysî, *ez-Zeyl*, 1: 466; 'Afidüddîn 'Abdullah b. Es'ad b. 'Ali el-Yemânî el-Yâfiî, *Mir'âtu'l-cenân ve 'ibretü'l-yakzân fi ma'rîfeti havâdisi'z-zamân*, (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, (1997/1417), 3: 321.

¹⁵ Zehebî, *es-Siyer*, 21: 156, *Tezkiratu'l-huffâz*, 4: 1336; Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, 6: 162.

¹⁶ Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, 6: 162-3; Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, 4: 1336.

¹⁷ Bilgi için bk. Akdoğan, "Ebû Zekeriyâ İbn Mende ve Hadîs İlmî'ndeki Yeri (ö. 512/1119)",

ed-Deştec (ö. 518/1124), Ebû 'Alî el-Haddâd (ö. 525/1131), Muhammed b. İbrâhîm es-Salhânî (ö. 530/1136) ve Ebu'l-Kâsım İsmâîl b. Muhammed et-Teymî (ö. 535/1141)¹⁸ gibi âlimler yer almaktadır. Ayrıca hocaları arasında Fâtuma bnt. 'Abdullah el-Cûzdâniyye (ö. 524/1130) gibi hanımlar da bulunmaktadır.¹⁹

O, İsfahan'daki eğitiminin ardından 524/1130 senesinde Bağdât'a ilim tahsil etmek amacıyla gitmiştir. Burada Ebu'l-Kâsım Hibetullah b. Muhammed (ö. ?), Ebu'l-İz Ahmed b. 'Ubeydullâh b. Kâdiş (ö. ?) ve diğer âlimlerden hadis rivâyetinde bulunmuştur.²⁰ Bu şehrin yanısıra Hemedân'a da uğramış ve bu beldenin âlimlerinden istifade etmiştir.²¹ Ancak burada hocalarından, hadisleri kitaptan mı, yoksa ezberden mi alıyordu diye bir soru sorulacak olursa, yapılan araştırmada onların kitaptan nakledildiğine dair bir bilgilere ulaşılamamıştır. Ancak tedvîn ve tasnîf devri sona erip hadislerin yazılı olarak kayıt altına alınması sebebiyle eldeki mevcut yazılı eserlerden hadislerin nakledildiği söylenebilir. Ancak Ebû Mûsâ el-Medîni gibi geleneğin temsilcisi bir âlimin -ki biz bunu yaptığı rihlelerden ve tertip ettiği imlâ meclislerinde ezberinden hadis naklinde bulunmasından anlıyoruz.- hadislerin ezberden nakledilmesine önem verdiğini söyleyebiliriz.

O, Ebû 'Abdullah Hasan b. 'Abbâs er-Rüstemî'den (ö. ?) Şâfiî Fıkıh eğitimi almıştır.²² Hadis ve Fıkıh ilmi yanında nahiv ve dille de ilgilenen Ebû Mûsâ el-Medîni bu alanda oldukça mahâret sahibidir.²³ Bu konuda bilgi ve becerisini görmek için İbnü'l-Esir el-Cezerî'nin (ö. 606/1210) *en-Nihâye fi ğaribi'l-hadis* isimli çalışmasına kaynaklık eden bahis mevzu ettiğimiz *el-Mecmû'u'l-muğis* isimli eserine bakmak kâfi gelecektir.²⁴

Zikri geçen ilimlere ek olarak Kiraât İlmiyle yakından ilgilenmiş ve on kiraâtî Muhammed b. Hüseyin el-Mezrûkî'den (ö. ?) almıştır.²⁵

2058-77.

¹⁸ Bilgi için bk. Akdoğan, "Kivâmu's-Sünne et-Teymî ve Hadis İlmi'ndeki Yeri (ö. 535/1141)", 185-99.

¹⁹ Zehebi, *es-Siyer*, 21: 152-3; *el-Muhtasaru'l-muhtâc*, 1: 84, *Tezkiratu'l-huffâz*, 4: 1334-5; Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, 6: 160; İbn Nukta, *et-Takyid*, 1: 78; İbnü'd-Dübeysî, *ez-Zeyl*, 1: 463-4.

²⁰ İbnü'd-Dübeysî, *ez-Zeyl*, 1: 464; İbnü'n-Neccâr, *el-Müstefâd*, 120; İbn Nukta, *et-Takyid*, 1: 78.

²¹ Hayruddin Zirikli, *el-A'lâm*, (Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 2002), 6: 313.

²² Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, 6: 162; İbnü'n-Neccâr, *el-Müstefâd*, 119.

²³ Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, 6: 162; İbnü'n-Neccâr, *el-Müstefâd*, 119; İbnü'd-Dübeysî, *ez-Zeyl*, 1: 463.

²⁴ İbnü'l-Esir'in kendisi eserinin kaynağı olduğunu ifade etmiştir. İbnü'l-Esir, *en-Nihâye fi ğaribi'l-hadis*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvi ve Mahmûd Muhammed et-Tanâhî (Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'-'Arabî, 1963), 1: 10-1.

²⁵ İbnü'l-Cezerî, *Ġāyetü'n-nihāye*, 2: 190.

3.2. Talebeleri

Yukarıda bahsedildiği üzere döneminin öne çıkan âlimlerin birçoğundan ders alan Ebû Mûsâ el-Medîni, Ebû Sa'd es-Sem'ânî (ö. 562/1166), Ebû Bekr Muhammed b. Mûsâ el-Hâzîmî (ö. 584/1188), Ebû Muhammed 'Abdülğanî b. 'Abdülvâhid el-Cemmâilî el-Makdisî (ö. 600/1203), Ebû Muhammed 'Abdülkâdir b. 'Abdullah er-Ruhâvî (ö. 612/1215), Muhammed b. Mekkî el-İsfahânî (ö. ?), Ebû Nüceyh Muhammed b. Muâviye (ö. ?), 'Abdurrahmân ibnü'l-Hanbelî (ö. 634/1236) gibi önemli kişilere hocalık yapmıştır.²⁶ Bunlardan es-Sem'ânî (ö. 562/1166) Neseb İlmi'nde, el-Hâzîmî (ö. 584/1188) hadîsin nâsihi ve mensûhu ile *Kütüb-i Hamse*'nin sahiplerinin hadîs rivâyet şartları konusunda, Cemmâilî (ö. 600/1203) ahkâm hadîslerde ve 'Abdurrahmân ibnü'l-Hanbelî (ö. 634/1236) ise Fıkıh İlmi'nde öne çıkan âlimdendir.

3.3. Eserleri

Tespit edilebildiği kadarıyla Ebû Mûsâ el-Medîni, 30'a yakın eser yazmıştır. Burada sadece onun neşredilen kitapları hakkında kısaca bilgi verilecektir.²⁷

1. *el-Mecmû'u'l-muğîs fi ğaribeyi'l-Kur'ân ve'l-Hadîs*

Dördüncü bölümde hakkında malumat verileceğinden burada sadece ismini zikretmekle yetiniyoruz.

2. *Nuzhetu'l-huffâz*

Müsel sel hadîsleri bir araya getiren çalışma olup 'Abdürradi Muhammed 'Abdülmuhsin tarafından neşredilmiştir.²⁸

3. *Ziyâdât 'ala Kitâbi'l-Ensâb*

Onun İbnü'l-Kaysarânî'nin *Kitâbu'l-Ensâbi'-müttefika fi'l-hatti'l-mütemâsile fi'n-nakd ve'z-zabt* isimli eserine yaptığı ilaveleri ihtiva eden eseri olup P. de Jong tarafından yayımlanmıştır.²⁹

4. *Hasâisu Ahmed b. Hanbel*

Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned*'inde bulunan hadîs ve

²⁶ Zehebî, *es-Siyer*, 21: 155, *Tezkiratu'l-huffâz*, 4: 1335; Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, 6: 161; İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, 2: 51.

²⁷ Eserleri hakkında bk. 'Abdükerim el-'Az bâvî, "Mukaddime", *el-Mecmû'u'l-muğîs fi ğaribeyi'l-Kur'ân ve'l-Hadîs*, thk. 'Abdükerim el-'Az bâvî (Mekke: Câmî'atu Ümmi'l-Kurâ, 1986/1406), 1: 30-33; M. Ali Sönmez, "Ebû Mûsâ el-Medîni", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10: 192-3.

²⁸ Sönmez, "Ebû Mûsâ el-Medîni", 10: 192.

²⁹ Sönmez, "Ebû Mûsâ el-Medîni", 10: 192.

sahâbe sayısı gibi bilgileri ihtivâ eden eser, Muhammed b. Nâsır el-‘Acmi tahkikiyle basılmıştır.³⁰

5. *el-Letâif min Dekâiki'l-Me'ârif fi 'Ulûmi'l-Huffâzi'l-E'ârif*

Hadîs hâfızlarından başka diğer insanların bu ilimde bilemeyecekleri ince mevzuları ihtiva eden bir eser olup Ebû ‘Abdullah Muhammed ‘Alî Semek’in tahkikiyle yayımlanmıştır.³¹

6. *Zikru'l-İmâm Ebû ‘Abdullah İbn Mende*

Hüseyn b. ‘Abdülmelik el-Hallâl el-İsfahânî'nin, Ebû ‘Abdullah İbn Mende'nin talebelerinden görüştüğü kimseleri bir araya getirdiği çalışmasıdır. Ebû Mûsâ el-Medîni tarafından tahrîc edilen eser, Âmir Hasan Sabrî tahkikiyle neşredilmiştir.³²

3.4. İlmî Şahsiyeti

Talebesi Sem'ânî (ö. 562/1166) ondan hadîs rivâyet etmiş ve onu bu ilimde güvenilir ve sadûk bir kimse olarak nitelemiştir.³³ İbnü'd-Dübey'sî (ö. 637/1239) ve İbnü'n-Neccâr (ö. 643/1245) onu hadîslerin isnâd ve hıfz noktasından zamanın otoritesi olarak nitelemiştir.³⁴ İbn Hallikân (ö. 681/1282) onun hadîs hıfzında asrının imamı olarak değerlendirmiştir.³⁵

Talebesi Hâfız ‘Abdülkâdir er-Ruhâvî (ö. 612/1215), onun İsfahan'da kimsenin iştmediği kadar hadîs tahsil ettiğini, bu bilgileriyle pek çok eser kaleme aldığını, bu eserlerden kazandığı ile geçindiğini ve bu kazancından infâkta bulunduğunu, hiçbir zaman kimseden bir şey kabul etmediğini, ona biraz mal verilmesi teklif edildiğinde bunu reddettiğini ve onunla bulunduğu süre zarfında kendisinden kötü bir söz veya hareket görmediğini ifade ederek onun sadece ilmî bakımdan değil şahsiyeti bakımında yüce olduğunu vurgulamıştır.³⁶

ez-Zehbî (ö. 748/1348) onu imâm, şeyhulislâm, hâfız, sika ve muhad-

³⁰ Ebû Mûsâ el-Medîni, *Hasâisu Ahmed b. Hanbel*, thk. Muhammed b. Nâsır el-Acmî (Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1428/2007).

³¹ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Letâif min dekâiki'l-me'ârif fi 'ulûmi'l-huffâzi'l-e'ârif*, thk. Ebû ‘Abdullah Muhammed ‘Alî Semek (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/1999).

³² Hüseyn b. ‘Abdülmelik el-Hallâl el-İsfahânî, *Zikru'l-İmâm Ebû ‘Abdullah İbn Mende*, thk. Âmir Hasan Sabrî (Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1425/2004).

³³ İbnü'd-Dübey'sî, *ez-Zeyl*, 1: 464; Zehebî, *el-Muhtasâru'l-muhtâc*, 1: 84, *Tezkiratu'l-huffâz*, 4: 1335; İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtuş-Şâfi'iyye*, 2: 51.

³⁴ İbnü'd-Dübey'sî, *ez-Zeyl*, 1: 464; Zehebî, *es-Siyer*, 21: 155, *Tezkiratu'l-huffâz*, 4: 1335, *el-Muhtasâru'l-muhtâc*, 1: 84; Sübkî, *Tabakâtuş-Şâfi'iyye*, 6: 161; İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtuş-Şâfi'iyye*, 2: 51; İsnevî, *Tabakâtuş-Şâfi'iyye*, 2: 239.

³⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 4: 286.

³⁶ Zehebî, *es-Siyer*, 21: 155-6, *Tezkiratu'l-huffâz*, 4: 1335; Sübkî, *Tabakâtuş-Şâfi'iyye*, 6: 162; İsnevî, *Tabakâtuş-Şâfi'iyye*, 2: 239.

dislerin şeyhi olarak tasvir etmesine ilave olarak doğunun şeyhi olarak nitelemesi onun ilminin genişliğinin göstergesi olarak kabul edilebilir.³⁷

Ebu'l-Abbâs b. 'Abdülhalîm (ö. ?), Ebû Mûsâ el-Medîni'nin çalışmalarındaki tasnîf metodu ve bunlardan istifade noktasında, İbn 'Asâkir'in (ö. 571/1176) eserlerinin önüne geçtiğini belirterek onun önemine işaret etmiştir.³⁸ Bir diğer âlim İbnü'n-Neccâr (ö. 643/1245) onun ilmî birikiminin pek çok beldeye yayıldığını ve böylece Allah'ın Müslümanları onunla faydalandırdığını ifade etmiştir.³⁹

es-Safedî (ö. 764/1363) onun Hadîs, İlel, Ricâl ilimlerinde bilgisinin geniş olduğunu, yaşadığı dönemde bu ilim dalında ondan daha bilgili bir kimse olmadığını, ondan daha hâfız bir kimse bulunmadığını ve sened bakımından ondan daha âli isnâda sahip bir kimsenin olmadığını söyleyerek önemini vurgulamıştır.⁴⁰ İsnevî (ö. 772/1370) ise onu vera sahibi, zâhid ve mütevazı bir kimse olarak tanıtmıştır.⁴¹

ez-Zehabî (ö. 748/1348) ve İbnü'l-İmâd (ö. 1089/1679), Ebû Mûsâ el-Medîni'nin arkasında kendisi gibi birisini bırakmadığını söyleyerek Hadîs İlmî'ndeki yüksek mevkiine işaret etmişlerdir.⁴²

İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) onun meşhur Kur'ân hâfızlarından olduğunu ifade ederken⁴³, İbn Kesîr (ö. 774/1373) onun pek çok kıymetli eser sahibi hadîs hâfızı olduğunu beyan etmiştir.⁴⁴ es-Suyûtî (ö. 911/1505) ise onu büyük hadîs hâfızı ve şeyhülislam olarak nitelemiştir.⁴⁵

Yukarıda verilen malumatlara ek olarak şu bilginin zikredilmesi önemlidir. Hadîs usûl kitabı olan el-Hâkim'in (ö. 405/1014) *Ma'rifetu 'Ulûmi'l-hadîs*'ini ezberlemiş ve onu hocası et-Teymîye (ö. 535/1141) arzetmiştir.⁴⁶ Bu bilgi, onun Hadîs Usulüne özel bir önem verdiğini göstermesi bakımından kıymetlidir. Ayrıca o hadîşçiliğinin yanında dilci, tarihçi ve neseb âlimi olarak da kabul edilmiştir.⁴⁷

³⁷ Zehabî, *es-Siyer*, 21: 152, *Tezkiratu'l-huffâz*, 4: 1334.

³⁸ Zehabî, *es-Siyer*, 21: 156.

³⁹ Zehabî, *es-Siyer*, 21: 159; Sübkî, *Tabakâtuş-Şâfi'iyye*, 6: 161; İbnü'n-Neccâr, *el-Müstefâd*, 119.

⁴⁰ Safedî, *el-Vâfi*, 4: 174.

⁴¹ İsnevî, *Tabakâtuş-Şâfi'iyye*, 2: 239.

⁴² İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zehab*, 6: 448; İsnevî, *Tabakâtuş-Şâfi'iyye*, 2: 239; Zehabî, *el-İber*, 3: 84.

⁴³ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2: 190.

⁴⁴ İbn Kesîr Ebu'l-Fidâ 'Imâduddîn İsmâil b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. 'Abdullah 'Abdulmuhsin et-Türki (Cize: Hicr li't-Tibaa ve'n-Neşr, 1997/1417), 16: 574.

⁴⁵ Ebu'l-Fazl Celâleddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983/1403), 477.

⁴⁶ Zehabî, *es-Siyer*, 21: 155, *Tezkiratu'l-huffâz*, 4: 1336; Safedî, *el-Vâfi*, 4: 174; Sübkî, *Tabakâtuş-Şâfi'iyye*, 6: 161.

⁴⁷ Ebû Şâme el-Makdisî, *er-Ravzateyn*, 2: 161; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, (Beyrût: Mektebetü'l-Müsenâ, 1957), 11: 76.

3.5. Eser Râvîliği

Muhaddis ulemâ hadîslerin nakli konusunda hoca ve talebenin yüzyüze görüşmesine (lika) büyük önem atfetmişlerdir. Bu sebeple onlar zor ve meşakkatli uzun yolculuklara (er-Rihle fi Talebi'l-Hadîs) katlanarak pek çok ilim merkezinde hadîs tahsilinde bulunmuşlardır. Muhaddislerin hadîs nakledeken gösterdikleri bu özen ve dikkati, eser intikâlinde de ortaya koymuşlardır. Nitekim onlar, eserleri hocalarından hangi yöntemle aldıklarına dair sema' kayıtlarına titizlik göstermişlerdir.

H. 5-6/12-13. asırdan itibaren temel kaynakların iki kapak arasına alınması münasebetiyle hadîs rivâyeti büyük oranda terkedilmiş ve bunun yerini eser rivâyeti almıştır. Ebû Mûsâ el-Medîni de bu şekilde Hadîs, Kelâm, Fıkıh, Kıraât, Tefsîr, Tasavvuf, Ahlâk, Dil-Edebiyat alanlarında yazılan eserlerin rivâyetinde bulunmuştur. O, isnâdında yer almadığı eserleri okutmaktan uzak durmuştur. Mesela kendisinden en-Nesâî'nin (ö. 303/915) *es-Sünen*'i okutması istendiğinde, bu eserin isnâdında kendisinin bulunmaması sebebiyle buna yanaşmamıştır. Onun rivâyet silsilesinde bulunmadığı eserleri okutmaması, geleneğe bağlı kaldığının göstergesidir. Ancak eldeki kaynaklardan tespit edilebildiğine göre rivâyet ettiği eserler ise oldukça az olup şunlardır:

1. Ebû Nu'aym'ın (ö. 430/1038) *el-Müstahrec 'ala Sahîhi'l-Buhârî*⁴⁸
2. Ebû Nu'aym'ın (ö. 430/1038) *el-Müntekâ mine'l-Müstahrec 'ala Sahîhi'l-Buhârî*⁴⁹
3. Ebû İshâk es-Sa'lebî'nin (ö. 427/1035) *Katle'l-Kur'ân*⁵⁰
4. Ebû Muhammed el-Beğavî'nin (ö. 516/1122) *Mesâbîhu's-Sünne*⁵¹
5. İbrâhîm el-Harbî'nin (ö. 285/899) *Secedâtu'l-Kur'ân*⁵²

Burada temel hadîs külliyatlarının bulunmaması şaşırtıcı olmakla birlikte bir hadîs âliminin bu eserlerden bigâne kalması söz konusu olamaz. Bu kadar az eserin rivâyet hakkında sahip olması kanaatimizce kaynaklarda hakkında yeteri kadar bilgi bulunmamasından kaynaklanmaktadır.

⁴⁸ Ebu'l-Fazl Şihâbuddîn Ahmed b. 'Ali ibn Hacer el-'Askalânî, *el-Mecma'u'l-müesses li'l-mu'cemi'l-müfehres*, thk. Yûsuf 'Abdurrahmân el-Mar'aşlı (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife: 1413/1992), 2: 94.

⁴⁹ İbn Hacer, *el-Mecma'u'l-müesses*, 2: 449.

⁵⁰ Ebu'l-Fazl Şihâbuddîn Ahmed b. 'Ali ibn Hacer el-'Askalânî, *el-Mu'cemu'l-müfehres ev tecridu esânîdî'l-kütübi'l-meşhûra ve'l-eczâi'l-mensûra*, thk. Muhammed Şekkûr Mahmûd el-Meyâdîni (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1998-1418), 112.

⁵¹ İbn Hacer, *el-Mu'cemu'l-müfehres*, 396.

⁵² İbn Hacer, *el-Mecma'u'l-müesses*, 2: 355.

4. EL-MECMÛ'U'L-MUĞÎS FÎ ĞARÎBEYİ'L-KUR'ÂN VE'L-HADİS

Garîbu'l-Hadîs, hadîslerin metinlerinde geçen ve anlaşılması zor olan nadir kelimelerden bahseden ilim dalıdır, diye tarif edilebilir.⁵³

Hiçbir faaliyetin sebepsiz yere icra edilmeyeceği bilinen bir gerçektir. Garîbu'l-Hadîs çalışmalarının teşkilinde de çeşitli âmiller etkili olmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır: Hz. Peygamber Arapça'yı en iyi bilen ve konuşan bir kimse olarak Arabistan'ın çeşitli yerlerinden kendisine gelen çeşitli heyetlere onların lehçeleriyle hitap ettiği herkesin malumudur. Hatta bu kelimeler kimi zaman sahâbe tarafından bile anlaşılammış, bizzat ona sorarak kelimenin manasını öğrenmişlerdir. Yani Garîbu'l-Hadîs ilmini Hz. Peygamber dönemine kadar götürmek mümkündür.⁵⁴

Bir diğer etken ise İslâm topraklarının genişleyerek Arapça'yı öğrenen kişi sayısının çoğalması ve buna bağlı olarak anlaşılmayan kelimelerin miktarının artmasıdır. Bir başka âmil, fasîh Arapça'yı koruma istek ve arzusudur. Bir diğer sebep ise toplumda var olan siyasî, dinî ve sosyal çekişmelerdir.⁵⁵

I. ve II. yüzyıllarda şifahî olarak nakledilen garîb kelimelerle ilgili açıklama ve izahlar, II. asrın ikinci yarısından itibaren yazılı hale gelmiştir. Genel kabule göre bu alanda ilk eser yazan kişi Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. Müsennâdır (ö. 209/824).⁵⁶ Bu eserden sonra aynı alanda es-Sarâkustî (ö. 302/914), el-Hattâbî (ö. 388/998), ez-Zemahşerî (ö. 538/1144) ve İbnü'l-Esîr (ö. 606/1210) gibi âlimler tarafından kıymetli eserler yazılmıştır.

4.1. Eserin Te'lif Nedeni, Muhtevası ve Kaynakları

İsminden de anlaşılacağı üzere Kur'ân ve hadîslerde geçen garîb kelimeleri açıklamak amacıyla yazılmıştır. Ebû Mûsâ el-Medîni, Ebû 'Ubeyd Ahmed b. Muhammed el-Herevî'nin (ö. 401/1011) *Kitâbu'l-Ğarîbeyn* isimli eserini gözden geçirdiğinde bazı kelimelerin eksik olduğunu farketmesi üzerine çalışmasına başlamıştır. Eserini onun metodunu takip ederek

⁵³ İbnü's-Salâh, *'Ulûmu'l-hadîs*, (Haleb: Matbatu'l-İlmiyye, 1350/1931), 234; Ahmet Yücel, *Hadîs Usulü*, 26. Baskı (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 225; M. Yaşar Kandemir, "Garibu'l-hadis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 13: 376.

⁵⁴ Ömer Özpınar, *Hadîs Edebiyatının Oluşumu*, (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2005), 273-287.

⁵⁵ Abdülkadir Palabıyık, *Garibu'l-Hadîs Nev'inin Doğuşu ve Abdülgâfir b. İsmâil'in "el-Müfşhim li Şerhi Garibi Sahîhi Müslim" Adlı Eseri* (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1997), 25-48; Mustafa Demir, *el-Hattabi ve Garibu'l-Hadis Adlı Eseri* (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2010), 4-15; Yusuf Akgül, *Edebi Tür Olarak Garibu'l-hadis: Kaynak-Metod ve Muhteva Analizi* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006), 16-53; Kandemir, "Garibu'l-hadis", 13: 376.

⁵⁶ Palabıyık, *Garibu'l-Hadis Nev'inin Doğuşu ve Abdülgâfir b. İsmâil'in "el-Müfşhim li Şerhi Garibi Sahîhi Müslim" Adlı Eseri*, 25-48; Demir, *el-Hattabi ve Garibu'l-Hadis Adlı Eseri*, 4-15; Akgül, *Edebi Tür Olarak Garibu'l-hadis: Kaynak-Metod ve Muhteva Analizi*, 16-53; Kandemir, "Garibu'l-hadis", 13: 376.

oluşturmuş, ancak kendi işinin onunkinden daha kolay olduğunu, çünkü onun ilgili kelimeleri bularak ona yardımcı olduğunu ifade etmiş ve böylece Ebû 'Ubeyd el-Herevî'nin hakkını teslim etmiştir. Bu eseri yazmasının temel nedenini kendisi ifade ederek bunun sevab kazanmak ve talebelerin hayır duasını almak olduğu şeklindeki sözleriyle beyan etmiştir.⁵⁷ Ebû 'Ubeyd Ahmed b. Muhammed el-Herevî, kelimeleri açıklarken eş anlamlısını vermekte⁵⁸, sarfla ilgili çeşitli bilgiler⁵⁹ paylaşıp âyet⁶⁰ ve hadîs⁶¹ ve şiirle istişhâd⁶² metodunu kullanmaktadır. Müellif bu çalışmasında, Kur'an ve hadîsteki garîb kelimeleri ilk kez bir araya toplayan Ebû 'Ubeyd Ahmed b. Muhammed el-Herevî'nin eserinde kelimeleri izah ederken temas etmediği açıklamalara yer vermiş ve böylelikle onların anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Mesela hadîste geçen "الأذْرِي" lafzını Ebû 'Ubeyd el-Herevî Azerbaycanlı manasına geldiğini ifade etmekle yetinirken, Ebû Mûsâ el-Medînî ise bu açıklamaya ek olarak Herevî'nin bu lafzı "اذرب" maddesi altında zikrettiğini ve bu lafzın fasîh kullanımının "الأذْرِي" şeklinde olduğunu belirtmiştir.⁶³ Yine Ebû 'Ubeyd el-Herevî "شَعْت" maddesi altında "شَعْت" fiilinin dağıtmak manasına geldiğini belirtirken, Ebû Mûsâ el-Medînî aynı maddede "شَعْت" lafzının birilerini kötölemek, kınama ve fesâdın yayılması, "شَعْتًا" kelimesinin saçın dağınık durması gibi aynı kökten türeyen diğer kelimeleri de açıklamıştır.⁶⁴

Burada Ebû Mûsâ el-Medînî'nin eserinden yararlanılarak tasnif edilen İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye*'si hakkında da bilgi vermek yerinde olacaktır. İbnü'l-Esîr ilk üç harfe göre kelimeleri tertip edip açıklarken temel aldığı eserler Ebû 'Ubeyd Ahmed b. Muhammed el-Herevî (ö. 401/1011) ile bu eserin ikmâli olan Ebû Mûsâ el-Medînî'nin eserleridir. Onun bu eserlere ayrı bir değer verdiği, Herevî'den nakilde bulunduğu yerlerde "he" ve İbnü'l-Medînî'den ise "sîn" rumuzlarını kullandığından anlaşılmaktadır.⁶⁵ Eserinde görüş, nakil ve açıklamalarına başvurduğu diğer âlimlere herhangi bir rumuzla işaret etmemiştir. İbnü'l-Esîr sadece bu eserlerdeki kelimelerle iktifa etmemiş, çeşitli kaynaklardan kendisine ulaşan garîb lafızları da

⁵⁷ Ebû Mûsâ el-Medînî, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 1: 4.

⁵⁸ Ebû 'Ubeyd el-Herevî Ahmed b. Muhammed, *el-Ġaribeyn fi'l-Kur'an ve'l-Hadîs*, nşr. Fethî Hicâzî (Riyâd: Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1999/1419), 1: 76, 89, 126.

⁵⁹ Ebû 'Ubeyd el-Herevî, *el-Ġaribeyn*, 2: 543, 558.

⁶⁰ Ebû 'Ubeyd el-Herevî, *el-Ġaribeyn*, 1: 69, 92, 94, 697, 720, 722, 1068.

⁶¹ Ebû 'Ubeyd el-Herevî, *el-Ġaribeyn*, 1: 139, 770-1, 1077.

⁶² Ebû 'Ubeyd el-Herevî, *el-Ġaribeyn*, 1: 127-8, 1064.

⁶³ Ebû 'Ubeyd el-Herevî, *el-Ġaribeyn*, 1: 58, 3: 966; Ebû Mûsâ el-Medînî, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 1: 696, 2: 166.

⁶⁴ Ebû 'Ubeyd el-Herevî, *el-Ġaribeyn*, 3: 1007; Ebû Mûsâ el-Medînî, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 2: 202-3.

⁶⁵ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 13-100.

eserine eklemiştir. Bazı yerlerde Ebû Mûsâ el-Medîni'nin açıklamalarıyla yetinmeyen müellif⁶⁶, kimi yerlerde ise onun verdiği bilgileri aynen tekrar etmekle iktifa etmiş, fazla bilgi vermemiştir.⁶⁷ Ebû Mûsâ el-Medîni kelimeleri alfabetik olarak sıralarken ilgili başlık altında sadece kelimeler ile ilgili bilgiler vermektedir. İbnü'l-Esîr ise ilk üç harf metodunu tercih ettiğinden bu başlık altında aynı harflerin kullanıldığı birçok hadîste geçen garîb kelimeleri de açıklamıştır. Mesela “پا” maddesi altında Ebû Mûsâ el-Medîni sadece bir hadîsi zikredip metinde geçen “پَيْتٌ” lafzının bir mevki ismi olduğunu ifade etmiştir. Diğer taraftan İbnü'l-Esîr ise yine “پا” maddesi altındaki hadîste geçen “پَيْتٌ”nın bürülce, Hicâz'a özgü bir beyaz nohut cinsi veya bir balık çeşidi olduğunu belirtirken, “پَيْتٌ” kelimesinin ise bir yer ismi olduğunu ifade etmiştir.⁶⁸

el-Mecmû'u'l-muğîs, 'Abdülkerîm el-'Azbâvî tahkiikiyle 1986 yılında basılmıştır. Üç cilt halinde basılan eser iki binin üzerinde sayfayı ihtiva etmektedir.⁶⁹

O, Arapça'nın çok geniş bir dil olması münasebetiyle eserinin Garîbu'l-Hadîs İlmi'nde yazılacak son eser olmayacağını zikretmesi gerçekçi bir tavır olarak kabul edilip takdir edilmelidir.⁷⁰ Kitabın mukaddimesinde bu alanda kendisinden önce yazılan eserlerin sahiplerini zikretmiştir. Bunlar ise şu kimselerdir:

Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824?), Kutrub (ö. 210/825 civarı), Nadr b. Şümeyl (ö. 204/820), Ebû 'Adnân en-Nahvî es-Sülemî (ö. 250/864 ?).

Yukarıda da ifade edildiği gibi o, Ebû 'Ubeyd Ahmed b. Muhammed el-Herevî'nin (ö. 401/1011) zikri geçen eserini esas alarak kitabını meydana getirmiştir. Ebû Mûsâ el-Medîni bu eserde onun dışında başta muhaddisler olmak üzere dil ve fıkıh âlimlerinden ve bunların eserlerinden de oldukça istifade etmiştir.⁷¹ Bunlar arasında el-'Accâc (ö. 97/715-16)⁷², es-Süddî (ö. 127/745)⁷³, Ebû 'Amr İbnü'l-'Alâ (ö. 154/771)⁷⁴, Halîl b. Ah-

⁶⁶ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 22, 23.

⁶⁷ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 1: 27; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 21-2.

⁶⁸ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 3: 171; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 4: 286-7.

⁶⁹ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-muğîs fi ğarîbeyi'k-Kur'ân ve'l-Hadîs*, thk. 'Abdülkerîm el-'Azbâvî (Cidde: Dâru'l-Medenî, 1406/1986).

⁷⁰ 'Azbâvî, “Mukaddime”, 1: 5.

⁷¹ 'Azbâvî, “Mukaddime”, 1: 9.

⁷² Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 2: 304.

⁷³ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 3: 145.

⁷⁴ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 3: 136

med (ö. 175/791), es-Sıbeveyh (ö. 180/796)⁷⁵, eş-Şâfî (ö. 204/819)⁷⁶, Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824?)⁷⁷, el-Ahfeş (ö. 215/830)⁷⁸, Ebû Zeyd (ö. 215/830)⁷⁹, el-Asmaî (ö. 216/831)⁸⁰, İbn 'Aişe (ö. 228/842)⁸¹, el-Yezîdî (ö. 237/851)⁸², el-Buhârî (ö. 256/870)⁸³, Ebû Hâtım (ö. 277/890), İbrâhîm el-Harbî (ö. 285/899)⁸⁴, İbn Düreyd (ö. 321/933)⁸⁵, et-Tahâvî (ö. 321/933)⁸⁶, İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940), Ebû Bekr İbnü's-Sünnî (ö. 364/975), el-Ezherî (ö.370/980)⁸⁷, Ebu'l-Feth el-Hemedânî (ö. 371/981)⁸⁸, el-Hattâbî (ö. 388/998)⁸⁹, İbn Fâris (ö. 395/1004)⁹⁰, Cevherî (ö. 400/1009'dan önce)⁹¹, el-Cebbân (ö. 416/1025)⁹², Ebû Gâlib b. Hârûn (ö. 491/1098)⁹³, Ferrâ el-Beğavî (ö. 516/1122)⁹⁴, Ebu'l-Kâsım et-Teymî (ö. 535/1141)⁹⁵, ez-Zemahşerî (ö. 538/1144)⁹⁶, İbnü'l-'Arâbî (ö. 543/1148)⁹⁷, Vâlibî (ö. ?)⁹⁸ gibi âlimler yer almaktadır.

4.2. Eserde Garîb Kelimeleri Açıklama Metodu

Çalışmada sadece hadislerde geçen garîb kelimeleri açıklamakla yetinilmiştir. Çünkü Kur'ân'da geçen nadir kelimelerin izahı Tefsir ilim dalının kapsamına girmektedir.

Eser alfabetik olarak tasnif edilmiş olup hadislerin sadece ilk ravileri zikredilmiştir. Bu münasebetle aranan kelimeler kolaylıkla bulunabilmektedir. Hadisin tüm metni verilmemiş, sadece garîb kelimenin geçtiği yerin zikredilmesiyle yetinilmiştir. Böylelikle eserin çok yekûn tutmasının önüne geçilmiştir. Zira el-Medenî ile yaklaşık aynı dönemde yaşayan ez-

⁷⁵ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 3: 11, 113

⁷⁶ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 1: 266, 470.

⁷⁷ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 1: 53, 2: 334, 336, 3: 116, 129.

⁷⁸ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 1: 325, 3: 104.

⁷⁹ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 1: 274, 2: 310, 3: 128.

⁸⁰ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 1: 44, 49, 60, 136, 2: 202, 334, 3: 11, 37, 81.

⁸¹ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 1: 407.

⁸² Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 2: 347.

⁸³ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 1: 162, 3: 113.

⁸⁴ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 1: 137, 309, 2: 203, 272, 488, 3: 107, 112, 128.

⁸⁵ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 2: 161.

⁸⁶ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 1: 54, 427, 470.

⁸⁷ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 1: 42, 52, 220, 488, 2: 160, 3: 120.

⁸⁸ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 1: 244.

⁸⁹ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 1: 40, 2: 206, 221, 303, 3: 39.

⁹⁰ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 1: 150, 2: 345, 3: 105, 116

⁹¹ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 1:380 , 3: 72.

⁹² Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 1: 249, 2: 302, 3: 111.

⁹³ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 2: 341, 3: 112, 128.

⁹⁴ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 3: 46.

⁹⁵ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 1: 300.

⁹⁶ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 1: 159.

⁹⁷ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 1: 147, 489, 3: 136,170

⁹⁸ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 1: 60.

Zemahşeri'nin kaleme aldığı el-Fâik fi ğarîbi'l-hadîs sadece ilk iki harfi esas aldığından ayrıca kelimeleri açıklarken bazen sıraya dikkat etmeyip başka sözleri de açıklaması eserinin kullanımını zorlaştırmıştır.

Müellif, eğer bir hadîste birden çok ğarîb lafız geçmişse, diğer kelimele-ri yeri geldiğinde izah etmiştir. Yani ğarîb lafızları peşpeşe açıklamamıştır. Şayet onları geçtiği yerde izah etseydi onlar rahatlıkla bulunamaz ve böylelikle bir emek israfına sebebiyet verilebilirdi. Ancak bazen onun bu kurala uymadığı görülmektedir.⁹⁹ O, kelimenin açıklanmasında ilk olarak kelimenin hadîste kastedilen anlamını verir, aynı manaya delalet eden bir âyet, hadîs, şiiir vb. delilleri varsa bunları genellikle sırasıyla zikreder.¹⁰⁰

Ebû Mûsâ el-Medîni, kendisinden önce *Ġarîbu'l-Hadîs*'lerde yer almayan bazı kelimeleri eserine almış ve ne manaya geldikleri hakkında mâlumat vermiştir. Kendisinden sonra *en-Nihâye* isimli eserin müellifi olan İbnü'l-Esîr de bu kelimeleri ve açıklamaları aynen veya kısaltarak eserine almıştır.¹⁰¹

Ġarîb kelimeleri açıklama metodu işlenirken konuyu izah sadedinde pek çok örnek verilebilirdi. Ancak bu durumda çalışmanın hacmi oldukça genişler ve bundan istifade etme imkânı okuyan için zor olabilirdi. Bu endişe ile ilgili yerlerde bir kaç örnek verilmekle iktifa edilmiştir. Ancak önemli olduğu düşünülen bazı noktalarda ise daha fazla örnek verme yoluna gidilmiştir.

Genel olarak âlimler, kelimeleri anlam ve gramer noktasından açıklamak maksadıyla âyetleri ve hadîsleri delil olarak kullanmışlardır. Ebû Mûsâ el-Medîni de aynı tarzı benimsemiş ve eserinin sonuna kadar bunu uygulamıştır.

Örneğin o, devenin kaybolduğu ifade edilen hadîste¹⁰² kullanılan “نَدَّ” fiilinin anlamını tespit amacıyla “يَوْمَ النَّادِ” (el-Ġâfir, 40/32) âyetini delil getirmiştir.¹⁰³ Yine “لَوْلَا أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى لَا يُحِبُّ ضَلَالَةَ الْعَمَلِ مَا رَزَأْنَاكُمْ عَقَالًا”¹⁰⁴ hadîsinde geçen dalâlet lafzını “ضَلَّ سَعِيهِمْ” (Kehf, 18/104) âyetiyle açıklık getirmiştir. Yani kelimenin amellerin boşa gitmesi manasına geldiğini zikretmiştir.¹⁰⁵ Bir diğer örnek ise dördüncü kez aksıran kişiye Hz. Peygamber'in “Sen dar geçim-

⁹⁹ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-muġîs*, 1: 50-1, 3: 85.

¹⁰⁰ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-muġîs*, 1: 878, 2: 332.

¹⁰¹ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-muġîs*, 1: 168, 2: 336, 3: 278-9, 284.

¹⁰² İbn Mâce, “Zebâih”, 9.

¹⁰³ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-muġîs*, 3: 278-9.

¹⁰⁴ Ebû Dâvûd, “Akdiye”, 21.

¹⁰⁵ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-muġîs*, 2: 332. Krş. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 3: 97.

lisin “امْتَحَطْ فَإِنَّكَ مَضْنُوكَ”¹⁰⁶ dediği hadîstir. Bu hadîste geçen “مضنوك” kelimesini açıklarken o, “مَعِيشَةٌ ضَنْكًا” (Tâhâ, 20/124) ayetini delil getirerek kelimenin “dar geçim” manasına geldiği şeklinde izah etmiştir.¹⁰⁷ Aynı şekilde şiir okumanın bâtil olduğu ifade edilen hadîsin metninde geçen “الباطل” kelimesi ile şiirle uğraşmanın, onunla geçimini temin etmenin ve dünyayı övmeye ve onu kötülerin kastedildiğini ifade edip bunun manasını “Görmez misin ki onlar, her türlü (söz, düşünce, hayal ve akım) vadisinde başıboş dolaşır dururlar?” (eş-Şuarâ, 225) âyetiyle izah etmiştir.¹⁰⁸

Ebû Mûsâ el-Medînî'nin hadîsleri de kelimelerin anlaşılmasında delil olarak kullandığını yukarıda ifade etmiştik.¹⁰⁹ Örneğin o, uyarma manasına gelen “نذر” kelimesinin anlamını pekiştirmek için “Kavmini uyar” اَنْذِرَ الْقَوْمَ¹¹⁰ hadîsine yer vermiştir.¹¹¹ Bir örnek de Ka'be manasında kullanılan “مَنْ هَدَمَ بِنَاءَ رَبِّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى فَهُوَ مَلْعُونٌ”¹¹² hadîsini delil olarak getirmesidir.¹¹³ Diğer bir örnek ise sabah namazına kalkmayan bir kimsenin kulağına şeytanın bevlettiğini söylediği hadîsidir. Bu hadîste geçen “بول” kelimesini açıklamak amacıyla “فَإِذَا نَامَ شَعْرُ الشَّيْطَانِ بِرِجْلِهِ فَبَالَ فِي أُذُنِهِ”¹¹⁴ hadîsini zikretmiştir.¹¹⁵ Mevzunun anlaşılmasına dönük bir örnek daha verilmesi gerekirse; o da kişinin halinin kötüleşmesi manasına gelen “ضنا” kelimesinin açıklamasında “لَا تَضْطَئِي عَنِّي”¹¹⁶ hadîsine yer vererek onun aynı manaya geldiğine dikkat çekmiştir.¹¹⁷

Müellifin kelimelerin anlaşılmasında istifade ettikleri arasında şiirler de yer almaktadır. Ölüm manasına gelen “موت” kelimesinin bir manasının rüzgârın durması olduğunu ifade edip bunu destekleyen şu beyti zikretmiştir:¹¹⁸

¹⁰⁶ Ebû Nuaym, *Mevsû'atu't-tbbî'n-nebevî*, thk. Mustafâ Hızır Dönmez (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1427/2006), 1: 351.

¹⁰⁷ Ebû Mûsâ el-Medînî, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 2: 336. Diğer örnekler için bk. Ebû Mûsâ el-Medînî, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 1: 159, 2: 19, 22, 3: 8, 93, 97.

¹⁰⁸ Ebû Mûsâ el-Medînî, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 1: 168. Diğer örnekler için bk. Ebû Mûsâ el-Medînî, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 1: 489, 491-2, 561.

¹⁰⁹ Ebû Mûsâ el-Medînî, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 1: 151, 3: 111, 114, 137, 315.

¹¹⁰ Ahmed b. Hüseyin el-Beyhâkî, *Delâilü'n-nübüvve*, thk. 'Abdülmü'tî Kal'acî (Beyrût: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1988/1408), 4: 184.

¹¹¹ Ebû Mûsâ el-Medînî, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 3: 284.

¹¹² Münâvî, *et-Teysîr bi Şerhi'l-Câmiî's-Sağîr*, (Riyâd: Mektebü'l-İmâm eş-Şâfiî, 1408/1988), 2: 435. Benzer lafız için bk. Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Sahihayn*, (Kâhire: Dâru'l-Hameyn, 1997/1417), 2: 475.

¹¹³ Ebû Mûsâ el-Medînî, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 1: 194.

¹¹⁴ Temel hadîs kaynaklarında böyle bir hadîse rastlanmamıştır. Benzer lafız için bk. Buhârî, “Teheccüd”, 13.

¹¹⁵ Ebû Mûsâ el-Medînî, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 1: 199.

¹¹⁶ Temel hadîs kaynaklarında böyle bir hadîse rastlanmamıştır.

¹¹⁷ Ebû Mûsâ el-Medînî, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 2: 337. Diğer örnekler için bk. Ebû Mûsâ el-Medînî, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 1: 203, 341, 489, 580.

¹¹⁸ Ebû Mûsâ el-Medînî, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 3: 235.

يَا لَيْتَ شَعْرِي هَلْ تَمُوتُ الرَّيْحُ
فَأَسْكُنَ الْيَوْمَ وَأَسْتَرِيحُ

Bir diğer örnekte ise güneşin batmadan önceki zaman dilimini ifade eden “طفل” kelimesinin kullanımını destekleyen aşağıdaki beyti örnek olarak vermiştir.¹¹⁹

وَعَلَى الْأَرْضِ غَيَابَاتُ الطُّفْلِ

“فِيمَا يُوجَدُ فِي آرَامِ الْجَاهِلِيَّةِ وَخَرِيهَا الْخُمْسُ” hadîsinde geçen “آرام” kelimesini Kümeyt el-Esedî'nin (ö. 126/744) “بَعْدَ نَهْجِ السَّبِيلِ ذِي الْآرَامِ” beytiyle açıklamıştır.¹²⁰

O, kelimelerin yapı ve biçim özelliklerinden de bahsetmiştir.¹²¹ Kunût duasında kâfirlerin Allah'ın azabını hak edeceği ifade edilirken¹²² “ملحق” kelimesi kullanılmıştır. Genellikle âlimler kelimenin mülhak şeklinde okunduğunu ifade etmişlerdir. Ancak Kâsım b. Ma'nın doğru söylenişinin mülhak olduğunu belirtip bununla ilgili bir de şiir inşa etmiştir.¹²³

Müellif, aynı kökten gelen kelimelerin mana farklılığına dikkat çekmiştir. Örneğin hadîsin metninde geçen “الطلب”¹²⁴ kelimesinin “طالب” kelimesinin çoğulu olduğunu ve taleb ehli manasına geldiğini ifade etmiş, aynı kökten gelen “طلبة” kelimesinin ise hacet manasına geldiğini zikretmiştir.¹²⁵ Bir diğer örnek ise şudur: Hadîsin¹²⁶ metninde geçen “طيس” kelimesinin manasının ya konuşmasının çok sıkıcı olan bir kimseye ya da çok hırslı bir kimseye kullanıldığını Harbî'den naklederken, aynı zamanda Ezherî'den¹²⁷ de onun “kurt” manasına geldiği bilgisini vermektedir.¹²⁸ Bir diğer örnekte ise idrarı çok olan kimse için kullanılan “العيس”¹²⁹ kelimesi ile aslanın isimlerinden olan “العنيسة” kelimesinin aynı kökten olup farklı mana ihtiva ettiğini belirtmiştir.¹³⁰

Müellif, hadîsin metnindeki garîb kelimelerle neyin kastedildiğini açıklamıştır.¹³¹ Bunun örneği insanların en yalancısının boyacılar ve sar-

¹¹⁹ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'û'l-muğîs*, 2: 359.

¹²⁰ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'û'l-muğîs*, 1: 56, 193; Diğer örnekler için bk. Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'û'l-muğîs*, 1: 61, 199, 2: 9, 17, 235, 304, 372, 488, 573, 3: 359.

¹²¹ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'û'l-muğîs*, 3: 42, 72, 111, 113, 130

¹²² 'Abdürrezzâk b. Hemmâm es-Sa'nî, *el-Musannef*, thk. Habîburrahmân el-A'zamî (Beyrût: el-Meclisu'l-İlmi, 1970/1390), 3: 111.

¹²³ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'û'l-muğîs*, 3: 116.

¹²⁴ “أَخْشَى الطَّلَبِ” Temel hadis kaynaklarında böyle bir hadîse rastlanmamıştır.

¹²⁵ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'û'l-muğîs*, 2: 361.

¹²⁶ “كَيْفَ لِي بِالرَّيْبِ. وَهُوَ رَجُلٌ طَيْسٌ؟” Temel hadis kaynaklarında böyle bir hadîse rastlanmamıştır.

¹²⁷ Ezhêrî Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbü'l-luğa*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm (Kâhire: ed-Dâru'l-Mısriyye, ts.), 12: 341.

¹²⁸ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'û'l-muğîs*, 2: 341.

¹²⁹ “كَانَ يَرُدُّ مِنَ الْعَيْسِ” Temel hadis kaynaklarında böyle bir hadîse rastlanmamıştır.

¹³⁰ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'û'l-muğîs*, 2: 397. Diğer örnekler için bk. Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'û'l-muğîs*, 1: 107.

¹³¹ Daha sonra bu özellik İbnü'l-Esir tarafından da takip edilmiştir. Bk. İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, 1: 136.

rafların olduğunun ifade edildiği hadîstir. O, bu hadîsin metninde geçen savvâğ kelimesini yüzüğü işleyen, sabbâğı ise elbiseyi boyayan kimse şeklinde açıklamıştır.¹³² “كُنْتُ أُنْشِدُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَلَمَّا دَخَلَ عُمَرُ: قَالَ: اسْكُتْ، إِنَّ عُمَرَ”¹³³ hadîsinde geçen bâtil “الْبَاطِلِ” kelimesiyle kastedilen şeyin ise şirle uğraşmanın, geçimini bu yolla temin etmenin ve şirle dünyayı övmenin ve yermenin bâtullığı olduğudur.¹³⁴

Ebû Mûsâ el-Medînî kelimelerin izahında farklı Arap lehçelerinden de faydalanmıştır. Örneğin dayanmak, yaslanmak manasına gelen “وئب” kelimesinin Himyerî lehçesinden geldiğini haber vermiştir.¹³⁵

O, hadîslerin içerdiği fikhî hükümlerden de bahsetmiştir.¹³⁶ Mesela Hz. Peygamber’in sakallı olmayı emrettiği¹³⁷ hadîse göre amel eden Ahmed b. Hanbel, bunu bırakmayı sünnet ve müstehab olarak kabul ederken, sakalı kazımayı mekruh olarak değerlendirmiştir.¹³⁸ Bir diğer örnek ise alışverişle ilgilidir. “نَهَى عَنْ بَيْعَتَيْنِ فِي بَيْعَةٍ”¹³⁹ hadîsinde Hz. Peygamber bir pazarlıkta iki alışveriş yasaklamıştır. Ebû Mûsâ el-Medînî hadîsi açıklama sadedinde bir örnek vermiş ve burada peşinen 10’a, vadeli 15’e satılan bir şeyin bu iki durumdan hangisine göre alındığı belli değilse alışverişin gerçekleşmediğini belirtmiştir.¹⁴⁰

O, hadîsleri Kur’an’a arz etmiştir. Mesela Hz. Peygamber geçim sıkıntısından dolayı öldürülen erkek çocuğun da Cennet’te¹⁴¹ olduğunu beyan etmiştir. Ebû Mûsâ el-Medînî buna “Geçim darlığından korkarak çocuklarınızı öldürmeyin!” (İsrâ, 17/31) ayetini delil olarak getirmiştir.¹⁴² Bir diğer örnek karganın fâsık olarak isimlendirilmesi ile ilgili hadîstir.¹⁴³ O, el-Hattâbî’den¹⁴⁴ naklen karganın fâsık olmasıyla murad edilen şeyin onun

¹³² Ebû Mûsâ el-Medînî, *el-Mecmû’u’l-muğîs*, 2: 250. Hadîs için bk. İbn Mâce, “Ticarât”, 5; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaut ve Âdil Mürşid (Müessesetü’r-Risâle, 1995/1416), 8: 271.

¹³³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 24: 351, 358; Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, thk. Muhammed Fuâd ‘Abdülbâkî (Kâhire: Matbaatu’r-Risâle, 1375), 94.

¹³⁴ Ebû Mûsâ el-Medînî, *el-Mecmû’u’l-muğîs*, 1: 168.

¹³⁵ Ebû Mûsâ el-Medînî, *el-Mecmû’u’l-muğîs*, 3: 381. Diğer örnekler için bk. Ebû Mûsâ el-Medînî, *el-Mecmû’u’l-muğîs*, 2: 21, 3: 48.

¹³⁶ Ebû Mûsâ el-Medînî, *el-Mecmû’u’l-muğîs*, 3: 41, 95.

¹³⁷ “أَمَرَ بِالنَّحْيِ” Temel hadis kaynaklarında böyle bir hadîse rastlanmamıştır. Benzer lafız için bk. Buhârî, “Taklîmu’l-ezfâr”, 62; Müslim, “Tahâre”, 257-259.

¹³⁸ Ebû Mûsâ el-Medînî, *el-Mecmû’u’l-muğîs*, 3: 119.

¹³⁹ *Muvatta*, “Büyü”, 2640.

¹⁴⁰ Ebû Mûsâ el-Medînî, *el-Mecmû’u’l-muğîs*, 1: 208.

¹⁴¹ Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 26.

¹⁴² Ebû Mûsâ el-Medînî, *el-Mecmû’u’l-muğîs*, 3: 374.

¹⁴³ İbn Mâce, “Sayd”, 19.

¹⁴⁴ Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed el-Hattâbî el-Büstî, *Ġaribu’l-hadis*, thk. ‘Abdükerîm İbrâhîm el-‘Az bâvî (Dimaşk: Câmî’atu Ümmi’l-Kurâ, 1982), 1: 603.

etinin yenilmesinin haramlığıdır. Bu hadîsi “ذلكم فسق” (Mâide, 5/3) ayetine de arz ederek onun etinin haram olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁵

Ebü Mûsâ el-Medîni, garîb kelimelerin diğer anlamlarını da belirtmiştir. Örneğin gecikmek ve oyalamak manasına gelen “أَجَلَ” kelimesinin bir diğer manasında evet olduğunu haber vermiştir.¹⁴⁶ “وَفِي صَدْرِهِ عَلَيْهِ إِحْنَةٌ”¹⁴⁷ hadisinde geçen “إِحْنَةٌ/nefret, kin” kelimesinin diğer anlamlarının diğer düşmanlık etmek ve sinirlenmek manasını olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁸ Bir diğer örnek ise “فَصَلَ” kelimesidir. Bu kelime “مَنْ أَنْفَقَ نَفَقَةً فَاصِلَةً فِي سَبِيلِ اللَّهِ - عَزَّ وَجَلَّ - فَبَسَّجِمَاتِهِ”¹⁴⁹ hadisinde parça ve “مَنْ فَصَلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ تَعَالَى فَمَاتَ أَوْ قُتِلَ فَهُوَ شَهِيدٌ”¹⁵⁰ hadisinde ise evini veya beldesini terk eden kimse manalarına geldiğini zikretmiştir.¹⁵¹

O, kelimenin kullanıldığı bölgeye göre farklı manalar taşıdığına dikkat çekmiştir. Mesela “نحوم” kelimesi sözlükte yıldız manasına gelmektedir. O, Hicazlılara göre onun görünmesinin hasad mevsiminin geldiğine, onlar dışındakilere göre ise ürünün bozulmasına delalet ettiğini nakletmiştir.¹⁵²

Müellif, kelimelerin birbirine karışmasını engellemek amacıyla tekil kelimelerin çoğulunu, çoğulların ise tekilini belirtmiştir. “أَنَّهُ مَرَّ بِقَوْمٍ يَنَالُونَ مِنْ نَعْدٍ”¹⁵³ hadisinde geçen ve parça manasına gelen “أَشْلٌ” kelimesinin çoğulunun “أَشْلَاءٌ” ve “لَوْ وَضَعْتُمُ الصَّمْصَامَةَ عَلَى رَقَبَتِي”¹⁵⁴ hadisinde geçen ve keskin kılıç manasına gelen “الصَّمْصَامَةُ” kelimesinin ise “الصَّمْصَامِ” olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁵ Bu konuya bir diğer örnek ise “ثَلَاثَةٌ عَلَى كُتْبَانَ الْمِسْكَ”¹⁵⁶ hadisinde geçen ve kum anlamına gelen “كُتْبَانَ” kelimesinin tekilinin “كُتَيْبٌ” olduğunu zikretmiştir.¹⁵⁷

O, kelimenin geldiği kök hakkında bilgi verip kelimedeki anlam genişlemesine değinmiştir. “الْيَوْمَ يَوْمُ الْمَلْحَمَةِ”¹⁵⁸ hadisinde geçen ve çok fazla insan ölmesinden dolayı savaş anlamına gelen “ملحمة” kelimesinin “لحم” dan türe-

¹⁴⁵ Ebü Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'û'l-muğîs*, 2: 616.

¹⁴⁶ Ebü Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'û'l-muğîs*, 1: 34.

¹⁴⁷ Ebu'l-Kâsim Müsnidü'-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, thk. Târik b. 'Avdullah ve 'Abdülmuhsin b. İbrâhîm (Kâhire: Dâru'l-Harameyn, 1995/1415).

¹⁴⁸ Ebü Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'û'l-muğîs*, 1: 39. Diğer örnekler için bk. Ebü Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'û'l-Muğîs*, 1: 55-6.

¹⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3: 220, 227. Hadîs kaynaklarda “فَاصِلَةٌ” lafzıyla bulunmaktadır.

¹⁵⁰ Ebü Dâvud, “Cihâd”, 15.

¹⁵¹ Ebü Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'û'l-muğîs*, 2: 620.

¹⁵² Ebü Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'û'l-muğîs*, 3: 265.

¹⁵³ Temel hadîs kaynaklarında böyle bir hadîse rastlanmamıştır.

¹⁵⁴ Temel hadîs kaynaklarında böyle bir hadîse rastlanmamıştır.

¹⁵⁵ Ebü Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'û'l-muğîs*, 2: 219, 291.

¹⁵⁶ Tirmizî, “el-Birr ve's-Sıla”, ٥٤; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 8: 417-8.

¹⁵⁷ Ebü Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'û'l-muğîs*, 3: 20. Diğer örnekler için bk. Ebü Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'û'l-muğîs*, 1: 193.

¹⁵⁸ Buhârî, “Meğâzi”, 46.

diğine işaret etmiştir.¹⁵⁹ Bunun bir diğer örneği insanların en yalancısının boyacılar ve sarrafların olduğunun ifade edildiği “أَكْذِبُ النَّاسَ الصَّيَّاعُونَ وَالصَّوَّاعُونَ”¹⁶⁰ hadîsidir. O, bu hadîsin metninde geçen savvâğ kelimesini yüzüğü işleyen, sabbâğı ise elbiseyi boyayan kimse olduğu şeklinde açıklamıştır. Ancak kelimenin konuşurken söylediklerini abartmak için fazlalıkları katarak mübalağalarla sözlerini boyayan ve yalanlarla süsleyen kimseler anlamında kullanıldığı zikretmiştir.¹⁶¹

O, garîb kelimeleri eş anlamlı ve zıt anlamlı karşılıklarıyla izah etmiştir. Mesela “أَجَلْتُ” (Mürselât, 77/12) ayetinde geçen “أَجَلْتُ” kelimesinin zıt “التَّعَجِيلُ” ve eş “أُخَّرْتُ، والتَّأْخِيلُ” anlamlısını zikrederek anlaşılmasını kolaylaştırmıştır.¹⁶² Bir diğer örnek ise “فَيَبْتِئُ ثِيَابِي وَمَتَاعِي”¹⁶³ hadîsinde geçen “سَلَبَ” kelimesinin eş anlamlısını zikrederek izah etmiştir.¹⁶⁴

Ebû Mûsâ el-Medîni, nahiv ve sarfla ilgili açıklamada bulunmuştur. Örneğin evet veya tamam manasına gelen “أَجَلَ” kelimesinin istifham cevabı olarak kullanılmayacağını, şu şöyleydi değil miydi gibi sorulara yanıt olarak verileceğini belirtmiştir. “نعم” in ise her türlü söz için kullanılabileceğini zikretmiştir.¹⁶⁵ O, hadîs-i şerîfte kullanılan “أَحَدَ” kelimesinde vavın hemzeye kalbedildiğini ifade etmiştir.¹⁶⁶ Ebû Mûsâ “أَحَنَ” kelimesinin vav “وَحَنَ” ile de kullanıldığını ve bu kelimenin hadîste zikredildiğini aktarmıştır.¹⁶⁷ Müellif, rahatsız edici bir eşek gibi olmayı ister misiniz hadîsinin metninde geçen “الصَّالَةَ” kelimesinin dad harfiyle de yazıldığını ancak bunun hata olduğunu zikretmiştir. Bir diğer örnek ise “ضَنَّكَ” kelimesinin ism-i fâilinin kıyasa aykırı olarak “مَضْنُوكَ” şeklinde geldiğini belirtmesidir.¹⁶⁸

O, aynı hadîs içerisinde geçen garîb kelimeleri nadiren aynı yerde açıklamıştır.¹⁶⁹ “وَإِذَا نَارٌ تَوَزَّتْ بِصِرَارٍ” hadîsinde geçen “تَوَزَّتْ” ve “بِصِرَارٍ” kelimelelerini açıklamış ve ilk kelimenin ateş yakmak diğer kelimenin ise Medîne'ye

¹⁵⁹ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 3: 116.

¹⁶⁰ İbn Mâce, “Ticârât”, 5.

¹⁶¹ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 2: 250.

¹⁶² Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 1: 34, 2: 259, 3: 10.

¹⁶³ Temel hadîs kaynaklarında böyle bir hadîse rastlanmamıştır.

¹⁶⁴ Ebû Mûsâ el-Medîni *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 1: 156, 165.

¹⁶⁵ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 1: 34.

¹⁶⁶ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 1: 39.

¹⁶⁷ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 1: 39. Diğer örnekler için bk. Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 1: 51.

¹⁶⁸ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 2: 336. Diğer örnekler için bk. Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 1: 159, 203, 482, 641, 2: 506.

¹⁶⁹ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-muğîs*, 3: 85.

yakın bir yer olduğunu zikretmiştir.¹⁷⁰ Bu üslup onun çok sık yaptığı bir tarz değildir.

Müellif, aynı kelimenin farklı manalarını zikretmiştir. Örneğin “ندب” kelimesinin ölüyü güzel özellikleriyle anmak olduğunu ifade ederken aynı kökten gelen mendûb kelimesinin ise talep edilen şey manasına geldiğini belirtmiştir.¹⁷¹ Bir diğer örnek ise hastalık sebebiyle zayıflamak manasına gelen “ضنا” kelimesinin aynı zamanda hastalığın tekrar nüksetmesi manasında kullanıldığını da belirtmiştir.¹⁷²

O, hadîste asıl kastedilen şeyin ne olduğunu açıklamıştır. Mesela kayanın (sahre) Cennet’te olduğu ifade edilen hadîste kayadan maksadın ‘Beytü’l-Makdis’tekinin olduğunu zikretmiştir.¹⁷³

Müellif bazı garib kelimelerin, yer ismi, konum ve mevki olduğuna temas etmiş ve hadîsin metninde geçen “ضنحان” kelimesinin Mekke yöresindeki bir dağ ismi olduğu şeklinde açıklama getirmiştir.¹⁷⁴

O, kelimenin doğru şeklini tespit etmiştir. “والله يا معشر قريش، لقد نزل بمكة أمر” hadîsinin metninde geçen ve idrak etmek, farkında olmak gibi manalara gelen “نبئه” kelimesinin hatalı, doğru şeklinin ise “نبئله” olduğunu el-Hattâbî’den naklen ifade etmiştir. Ebû Mûsâ el-Medîni, Arapların “نبئ” Arap olmayan diğer kimselerin ise “بتئ” şeklinde kullandığını belirtmiştir.¹⁷⁵ Bir diğer örnek de şudur: Pislik, dışkı manasına gelen “البراز” kelimesinin doğrusunun bâ’nın fethasıyla olduğunu, bâ’nın kesresiyle yazılmasının hata olduğunu, eğer kelime “البراز” şeklinde yazılırsa bunun düello anlamına geldiğini ifade etmiştir.¹⁷⁶

SONUÇ

Ebû Mûsâ el-Medîni İsfahan’da yetişen önemli bir hadîs âlimidir. Onun içinde yaşadığı zaman diliminde yani h. VI. (XII.) asırda İsfahan ve çevresinde yönetim boşluğu bulunmaktadır. Çok sık hükümdar değişmesi sebebiyle devletin siyasi otoritesi giderek zayıflamaktadır. Siyasî otoritenin olmadığı veya tam olarak sağlanmadığı zaman dilimlerinde ilmin ilerlemesi kolay olmamaktadır. Ancak İsfahan’ın ilmî durumu için aynı durum söz konu-

¹⁷⁰ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû’u’l-muğîs*, 1: 50-1.

¹⁷¹ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû’u’l-muğîs*, 3: 278.

¹⁷² Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû’u’l-muğîs*, 2: 336. Diğer örnekler için bk. Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû’u’l-muğîs*, 1: 155-6.

¹⁷³ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû’u’l-muğîs*, 2: 256.

¹⁷⁴ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû’u’l-muğîs*, 2: 312.

¹⁷⁵ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû’u’l-muğîs*, 1: 126.

¹⁷⁶ Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû’u’l-muğîs*, 1: 148.

su değildir. Bu asırda İsfahan'da Ebû Zekeriyâ İbn Mende (ö. 512/1119), et-Teymî (ö. 535/1141), es-Silefî (ö. 576/1180) gibi Hadîs İlmî'nde önemli âlimler yetişmiştir. Döneminin öne çıkan âlimlerinin gözetimi altında yetişen Ebû Mûsâ el-Medînî, Ebû Sa'd es-Sem'ânî (ö. 562/1166) ve el-Cemmâilî (ö. 600/1203) gibi önemli ricâl âlimlerinin yetişmesine katkısı bulunmuştur.

İlk eğitimini İsfahan'da almış ve ardından Bağdât ve Hemedân'a ilim elde etmek amacıyla giden Ebû Mûsâ el-Medînî, hadîsin yanısıra Fıkıh ve Kıraât ilimlerini de tahsil etmiştir. Edindiği bilgiler vesilesiyle otuz civarında eser kaleme aldığı bilinmektedir. Bunların arasında belki de en önemlisi *el-Mecmû'u'l-muğîs fî ğarîbeyi'l-Kur'ân ve'l-Hadîs* isimli eseridir. Bu çalışma Ğarîbu'l-Hadîs alanında kendisinden sonra bir eser yazılmayan İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs* isimli eserinin iki önemli kaynağından birisidir. Ayrıca o eserini telif ederken hadîsçi, dilci, fakih pek çok ulemadan istifade etmesi eserin kıymetini artırmaktadır.

O, eserini Ebû 'Ubeyd Ahmed b. Muhammed el-Herevî'nin (ö. 401/1011) *Kitâbu'l-ğarîbeyn* adlı çalışması üzerine yapmıştır. Bunu Ebû 'Ubeyd'in eksik bıraktığı noktaları tamamlamak maksadıyla yapmıştır. Ğarîb kelimeleri açıklarken âyet, hadîs ve şiirle istihsat etmiştir. Bunun yanısıra kelimelerin yapı biçim özelliklerinden, onların hangi lehçeye ait olduğundan, hadîsleri fikhî hükümlerinden, bölgelere göre farklı manalara gelen kelimelerden, kelimelerdeki anlam genişlemelerinden, onların eş anlamlı veya zıt anlamlı karşılıklarından, nahiv ve sarfla ilgili kurallardan, aynı kelimenin taşıdığı farklı manalardan ve onların doğru yazılış şekillerinden bahsetmiştir. Bu eserin bir özelliği de ğarîb kelimelerin izahında Kur'ân'a arz metodunun kullanılmasıdır.

KAYNAKÇA

- 'Abdülkerîm el-'Az bâvî. "Mukaddime". *el-Mecmû'u'l-muğîs fî ğarîbeyi'l-Kur'ân ve'l-Hadîs*. Thk. 'Abdülkerîm el-'Az bâvî, 7-14. Cidde: Dâru'l-Medenî, 1406/1986.
- 'Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî. *el-Musannef*. Thk. Habîburrahmân el-Azamî. 12 Cilt. Beyrût: el-Meclisu'l-İlmî, 1970/1390.
- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 20 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1416/1995.
- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. Thk. Şuayb el-Arnaut ve Âdil Mürşid. 50 Cilt. Müessesetü'r-Risâle, 1995/1416.

- Akdoğan, Muhammed. “Kıvâmu’s-Sünne et-Teymî ve Hadis İlmî’ndeki Yeri (ö. 535/1141)”. *İslâmî Araştırmalar* 28/2 (2017): 185-99.
- Akdoğan, Muhammed. “Ebû Zekeriyâ İbn Mende ve Hadis İlmî’ndeki Yeri (ö. 512/1119)”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi (İtobiad)* 6/3 (2017): 2058-77.
- Akdoğan, Muhammed. *İsfahan’da Hadisçilik*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2017.
- Akdoğan, Muhammed. “Ebû Tâhir es-Silefi ve Hadis İlmî’ndeki Yeri (ö. 576/1180)”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/2 (2018): 350-4.
- Akgül, Yusuf. *Edebî Tür Olarak Garibu’l-hadis: Kaynak-Metod ve Muhteva Analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006.
- Babanzâde Bağdâtlı İsmâîl Paşa. *Hediyetü’l-ârifîn esmâ’l-müellifîn ve âsâru’l-musannifîn*. 2 Cilt. Dâru İhyâ’î’t-Türâsî’l-Arabî, ts.
- Beyhakî Ahmed b. Hüseyin. *Delâilü’n-nübüvve*. Thk. ‘Abdülmu’tî Kal’acî. 7 Cilt. Beyrût: Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1988/1408.
- Buhârî Muhammed b. İsmâîl. *el-Edebü’l-müfred*. Thk. Muhammed Fuâd ‘Abdülbâkî. Kâhire: Matbaatu’-Risâle, 1375.
- Buhârî Muhammed b. İsmâîl. *Sahîhu’l-Buhârî*. Dımaşk: Daru İbn Kesir, 2002/1423.
- Demir, Mustafa. *el-Hattâbî ve Garibu’l-Hadis Adlı Eseri*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2010.
- Hâkim, Ebû ‘Abdullah en-Nisâbüri. *el-Müstedrek ‘ale’s-Sahîhayn*. Kâhire: Dâru’l-Hameyn, 1997/1417.
- Ebû Dâvûd Süleymân b. Eş’as es-Sicistânî. *es-Sünen*. Thk. Şuayb Arnaût-Muhammed Kâmil Karabelli. 7 Cilt. Beyrut: Dâru’r-Risâletü’l-İlmiyye, 1430/2009.
- Ebû ‘Ubeyd el-Herevî Ahmed b. Muhammed. *el-Ğarîbeyn fi’l-Kur’ân ve’l-Hadîs*. Nşr. Fethî Hicâzî. 5 Cilt. Riyâd: Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1999/1419.
- Ebû Mûsâ Muhammed b. Ömer b. Ahmed el-Medînî. *Hasâisu Ahmed b. Hanbel*. Thk. Muhammed b. Nâsır el-Acmî. Beyrût: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1428/2007.
- Ebû Mûsâ Muhammed b. Ömer b. Ahmed el-Medînî. *el-Letâif min dekâiki’l-me’ârif fi ‘ulûmi’l-huffâzi’l-e’ârif*. Thk. Ebû ‘Abdullah Muhammed ‘Alî Semek. Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1420/1999.
- Ebû Mûsâ Muhammed b. Ömer b. Ahmed el-Medînî. *el-Mecmû’u’l-muğîs*

- fi ğaribeyi'l-Kur'ân ve'l-Hadîs*. Thk. 'Abdülkerîm el-'Azbâvî. 3 Cilt. Mekke: Câmî'atu Ümmi'l-Kurâ, 1986/1406.
- Ebû Nuaym Ahmed b. 'Abdullah el-İsfahânî. *Mevsû'atu't-tıbbî'n-nebevî*. Thk. Mustafâ Hızır Dönmez. 2 Cilt. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1427/2006.
- Ebû Şâme el-Makdisî Ebu'l-Kâsım Şehâbeddîn 'Abdurrahmân. *Kitâbu'r-ravzateyn fi ahbârî'd-devleteyn*, Thk. İbrâhîm Şemsuddîn. 5 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002/1422.
- Ezherî Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-luġa*. Thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm. Kâhire: ed-Dâru'l-Mısriyye, ts.
- Hattâbî Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed el-Bustî. *Ġarîbu'l-hadîs*. Thk. 'Abdülkerîm İbrâhîm el-Azbâvî. Dımaşk: Câmî'atu Ümmi'l-Kurâ, 1982.
- Hüseyn b. 'Abdülmelik el-Hallâl el-İsfahânî. *Zikru'l-İmâm Ebû 'Abdullah İbn Mende*. Thk. Âmir Hasan Sabrî. Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1425/2004.
- İbn Hacer Ebu'l-Fazl Şihâbuddîn Ahmed b. 'Alî el-'Askalânî. *el-Mu'cemu'l-müfehres ev tecrîdu esânîdî'l-kütübî'l-meşhûra ve'l-eczâi'l-mensûra*. Thk. Muhammed Şekkûr Mahmûd el-Meyâdînî. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1998-1418.
- İbn Hacer Ebu'l-Fazl Şihâbuddîn Ahmed b. 'Alî el-'Askalânî. *el-Mecma'u'l-müesses li'l-mu'cemi'l-müfehres*. Thk. Yûsuf 'Abdurrahmân el-Marâşlî. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife: 1413/1992.
- İbn Hallikân Ebu'l-'Abbâs Şemseddîn Ahmed b. Muhammed. *Vefayâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*. Thk. İhsân 'Abbâs. 8 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, 1978/1398.
- İbn Kâdî Şühbe Ebu's-Sıdk Takıyyuddîn Ebû Bekr b. Ahmed. *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*. 5 Cilt. Haydarâbâd: Matbaatu Meclisi Dâireti'l-Meârifî'l-'Osmâniyye, 1978/1398.
- İbn Kesîr Ebu'l-Fidâ 'İmâduddîn İsmâîl b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Thk. 'Abdullah 'Abdulmuhsin et-Türki. 21 Cilt. Cize: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1997/1417.
- İbn Mâce Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni. *es-Sünen*. Thk. Şu'ayb Arnaût, Âdil Mürşid, Muhammed Kâmil Karabelli, 'Abdüllatif Hirzullah. 5 Cilt. Dâru'r-Risâletü'l-İlmiyye, 1430/2009.
- İbn Nukta Ebû Bekr Muînuddîn Muhammed b. 'Abdülganî b. Ebî Bekr el-Baġdâdî. *Kitâbu't-Takyîd li ma'rifeti'r-ruvât ve's-sünen ve'l-mesânîd*. 2 Cilt. Hindistan: Vizâretü'l-Meârif ve Şu'ni's-Sekafiyye, 1983/1403.

- İbnu's-Salâh 'Osmân b. Selâhaddîn eş-Şehrezûrî. *‘Ulûmu’l-hadîs*. Haleb: Matbatu'l-İlmiyye, 1350/1931.
- İbnü'l-Cezerî Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed. *Ğâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*. Nşr. Gotthelf Bergstraesser. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İslâmiyye, 2008.
- İbnü'd-Dübeysi Ebû 'Abdullah Muhammed b. Saîd b. Yahyâ. *Zeylu Târîhi Medîneti's-Selâm*, Thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 5 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2006/1427.
- İbnü'l-Esîr Ebu'l-Hasan 'İzzeddîn 'Alî b. Muhammed b. 'Abdülkerîm. *el-Kâmil fi't-târîh*. Thk. Ebu'l-Fidâ 'Abdullah el-Kâdi. 11 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987/1407.
- İbnü'l-Esîr Ebû's-Saadât Mecdüddîn Mübârek b. Muhammed. *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs*. Thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî – Mahmûd Muhammed et-Tanâhî. Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'-Arabî, 1963.
- İbnü'l-İmâd Ebu'l-Felah 'Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed. *Şezerâtu'z-zehab fî ahhâri men zehab*. Thk. 'Abdülkâdir el-Arnâût ve Mahmûd el-Arnâût. 10 Cilt. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1986.
- İbnü'n-Neccâr Muhyiddîn. *el-Müstefâd min zeyl Târîhi Bağdâd*. Thk. Muhammed Mevlûd Halef ve Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1406/1986.
- İsnevî 'Abdürrahîm b. el-Hasen b. 'Alî el-Ümevî. *Tabakâtu's-Şâfiyye*. Thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1407/1987.
- İbnu'l-Verdî Ebû Hafs Zeynuddîn Ömer b. Muzaffer b. Ömer. *Târîhu İbni'l-Verdî*. Bulak: Matbaatu Bulak, 1285.
- Kandemir, M. Yaşar. "Ġarîbu'l-hadîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13: 376. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Mâlik b. Enes. *el-Muvatta*. Thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf – Mahmûd Halîl. 2 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1412.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc. *Sahihu Müslim*. Thc. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî. Riyâd: Dâru't-Taybe, 2006/1427.
- Münâvî Zeynüddîn 'Abdurraûf b. Tâc el-Kâhirî. *et-Teysîr bi şerhi'l-Câmiî's-Sağîr*. Riyâd: Mektebü'l-İmâm eş-Şâfiî, 1408/1988.
- Özaydın, Abdülkerim. "Berkyaruk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5: 514-6. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Özgüdenli, Osman G.. "İsfahan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 497-504. Ankara: TDV Yayınları, 2000.

- Özpnar, Ömer. *Hadis Edebiyatının Oluşumu*. Ankara: Ankara Okulu Yay., 2005.
- Palabıyık, Abdülkadir. *Garîbu'l-Hadîs Nev'inin Doğuşu ve Abdülgâfir b. İsmâîl'in "el-Müfhim li şerhi garîbi Sahîhi Müslim" Adlı Eseri*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1997.
- Safedî Ebu's-Safâ Selâhaddîn Halîl b. 'İzzuddîn Aybeg b. 'Abdullah. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. Thk. Ahmed el-Arnâût ve Türkî Mustafâ. 29 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000/1420.
- Sönmez, M. Ali. "Ebû Mûsâ el-Medîni". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 192. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Sübkî 'Abdülvehhâb b. 'Alî b. 'Abdülkâfi. *Tabakâtuş-Şâfi' iyyeti'l-kübrâ*. Thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî ve 'Abdulfettâh Muhammed el-Hulv. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1964/1383.
- Sümer, Faruk. "Irak Selçukluları". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 387. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Suyûtî Ebu'l-Fazl Celâleddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tabakâtu'l-huffâz*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983/1403.
- Taberânî Ebu'l-Kâsım Müsnidü'-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemu'l-evsat*. Thk. Târik b. 'Avdullah ve 'Abdülmuhsin b. İbrâhîm. Kâhire: Dâru'l-Harameyn, 1995/1415.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa. *es-Sünen*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kâhire: Mustafâ el-Bâbi'l-Halebî, 1968/1388.
- Yâfiî 'Afîduddîn 'Abdullah b. Es'ad b. 'Alî el-Yemânî. *Mir'âtu'l-cenân ve 'ibretü'l-yakzân fi ma'rifeti havâdisi'z-zamân*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997/1417.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Usulü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2016.
- Yüksel, Tuba. *Selçuklu Başkenti İsfahan*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2013.
- Zehebî Ebû 'Abdullah Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. Thk. Şuayb el-Arnâût ve Ekrem el-Bûşî. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1982/1402.
- Zehebî Ebû 'Abdullah Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân. *Tezkiratu'l-huffâz*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Zehebî Ebû 'Abdullah Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân. *el-İber fi haberi men ğaber*. Thk. Ebû Hâcer Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985/1408.
- Zehebî Ebû 'Abdullah Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân. *el-*

*Muhtasâru'l-muhtac ileyh min târîhi'l-hâfız Ebû 'Abdullah Muhammed
b. Saîd ed-Dübeysî. 2 Cilt. Bağdât: Matbatu'l-Meârif, 1951/1371.
Ziriklî Hayruddîn. el-A'lâm. 15 bs. Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 2002.*